

EDİRNE CAMİLERİ VE SELİMİYE SEMPOZYUMU

(1-2 EKİM 2021 – EDİRNE)

SEMPOZYUM
BİLDİRİ
KİTABI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2181
İLMİ ESERLER - 317

Genel Koordinatör: Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni: Doç. Dr. Fatih KURT

Koordinasyon: Lokman ARSLAN

Tashih: Betül ERBAŐ

Grafik Tasarım: Gökhan ÇAKIR

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 05.04.2022/03

2021-06-Y-0003-2181

ISBN: 978-625-435-311-6

Yayın Tarihi: 21.07.2022

İletişim: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı

No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94

Faks: (0 312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

ESKİ CAMİ, ÜÇ ŞEREFELİ CAMİ VE SELİMİYE CAMİİ MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE DÖNEMSEL KARŞILAŞTIRMASI

Sema KIZILELMA

Mimar, Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Araştırma Görevlisi.

Özet

Edirne (Andrinople), Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Rume-
li'nde İstanbul'dan sonra ikinci şehri olmasının yanında aynı
adlı olan vilayetin ve ikinci orduyu hümayunun da merkezi
olması bakımından oldukça eski ve önemli bir tarihe sahiptir.
Şehrin adının ve tarihinin önemi şehrin imarına ve gelişimine
de birçok alanda katkı sunmuştur. Bu çalışma kapsamında şeh-
re yapılan önemli mimari çalışmalardan camiler ve külliyeler
ele alınacaktır. Mimar Sinan'ın ustalık eserim dediği ve 1568-
1574 yılları arasında inşa ettiği Edirne Selimiye Camii başta
olmak üzere birçok cami ve külliye farklı dönemlerde inşa edil-
miş ve çoğu günümüzde varlığını korumaktadır. Hepsinin bir-
birinden farklı değere sahip olduğu mimarisi zengin bu şehrin
dillerde ün yapmış bir tekerlemesinde,

“Eski Cami'nin yazısı, Üç Şerefeli'nin kapısı, Selimiye'nin
yapısı” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu ifadeden anlaşıl-
acağı üzere bu üç camiiinin diğer camilerden farklı olan yanları
ve eşsiz değerleri ortaya konulmuştur.

Ulu Cami tipinin önemli örneklerinden birisi olan Eski Ca-
mi'nin, 1403 -1414 yılları arasında Yıldırım Bayezid Han'ın
oğlu Emir Süleyman tarafından inşasına başlanmış ve Çelebi
Sultan Mehmed tarafından yapımı tamamlanmıştır. Erken Dö-

nem yapılarından birisi olan cami, Edirne'nin tam merkezinde yer almakta ve Yıldırım Bayezid Camii'nden sonraki Edirne'nin en eski camisidir. Hacı Bayram Veli'nin ziyaret ettiği gün ve vaaz verdiği kürsü de Eski Cami tarihinde önemli bir yere sahiptir. Tekerlemede de var olduğu gibi, bu caminin yazıları oldukça sanatlı ve kıymetlidir.

Erken Dönem yapısı olarak geçen diğer yapı Üç Şerefeli Cami olup, yapımı ile ilgili iki rivayet vardır. Birisi Yıldırım Bayezid oğlu Musa Çelebi iken, bazı kaynaklarda II. Murad tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir. Klasik dönemi hazırlayan cami olarak bilinen yapı, adını üç şerefesine de ayrı olarak çıkılabilen minaresinden almıştır. Üç Şerefeli Cami'nin iki kemer içinde kavsaranın yer aldığı kapı, tekerlemede bahsedilen, en ilginç süslemeye sahip yapı kitabesidir.

Klasik Dönem yapısı olan ve Mimar Sinan'ın ustalık eserim diye tanımladığı Selimiye Camii, tekerlemede bahsedilen üç camiden sonuncusudur. 2012 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine giren Edirne Selimiye Camii ve külliyesinin fiziki ve işlevsel bütünlüğünü meydana getiren camii, iç (revaklı) avlu, dış avlu, medreseler, arasta, sıbyan mektebi, kütüphane ve Muvakkithane korunması gereken sit alanı içinde yer almaktadır. Mekânların tümünün neredeyse tek kubbe altında toplandığı ve bu sebeple de merkezi mekânın en iyi örneği olarak dünya literatürüne girdiği bilinmektedir. Hiç birbirini görmeden üç şerefeye de çıkan üç ayrı merdiven de bu yapının önemli mimari başarılarından birisidir.

Edirne şehrinin adıyla birlikte anılan bu üç tarihi camii, tarihsel özelliklerine ek olarak mimari özellikleriyle beraber ele alınmıştır. Yapıyı öne çıkaran yapım teknikleri ve yapılarda meydana gelen dönemsel değişiklikler camii planları ana unsur olmak üzere cephe ve kesitlerle de desteklenerek irdelenmiştir. Her üç cami içinde çevresinde farklı dönemlerde eklenen ya da

yıkılan, külliyyeye dönüşmesinde etken olan mekânlar ele alınmış ve bunların benzer ve ortak yönleri üzerinde durulmuştur.

Tüm bu çalışmalar sonucunda Edirne şehrine mal olmuş ve literatürde yazısı, kapısı ve yapısı şeklinde nitelendirmelerle yer etmiş bu üç caminin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı dönemlere ev sahipliği yapan yapıların mimari yapımlarında dönemsel farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu karşılaştırmalar sayesinde yapıların hem fiziksel hem de tarihsel değişimleri mimari planlar üzerinden değerlendirilmiştir. Tekerlemelere konu olan ve farklı özellikleri ile Edirne'nin önemli yapıları arasında yerini alan bu üç camii ve külliyesinin başta Edirne şehri olmak üzere Türkiye'nin kültürel mirası olarak her daim korunmasının ve bu bilincin gelecek nesillere aktarılmasının bilincinde olunması gerektiği de ortaya konulan önemli çıkarımlar arasındadır.

Anahtar Sözcükler: Edirne Camii ve Külliyesi, Yapısal Değişimler, Mimari Özellikler, Dönemsel Karşılaştırma.

1. Giriş

Edirne şehrinin, Orta Asyalı bir kavim olan Trakların bölgeye yerleşmesi sonucunda kurulduğu bilinmektedir (Sannav, 2019). Halil İnalıcık'ın araştırmaları sonucunda 1361 yılında Türk topraklarına katıldığını¹ belirttiği Edirne, bu tarihten sonra surlarla çevrili kale şehir olmanın² dışına çıkarak, surları aşan gelişimler göstermiştir. Bundan sonra şehir Bursa'dan sonraki başkent olmuş ve Türkiye'nin Avrupa topraklarındaki merkez vilayeti haline gelmiştir. Döneminin kültür, mimari, sanat, ilim ve siyaset merkezlerinden birisi olan Edirne, cami, havra, kilise, medrese, türbe, han, hamam, kervansaray, darüşşifa, köprü ve saray gibi birçok kültürel mirasın sahibi olmuştur. Bu kültürel mirasın bir kısmı geçirdiği yangınlar, depremler ve istilalar sonucunda günümüze ulaşamamış, bir kısmı yıkımlar sonrasında yeniden inşa ya da restorasyon yöntemleri ile günümüze ulaştırılmış, kalan bir kısım yapı ise yapıldığı dönemden günümüze farklı güçlendirmeler ve dönemsel eklemeler ile varlığını halen sürdürmektedir. Geçmişten günümüze korunarak gelen bu mirasın devamlılığını sağlamak ve gelecek kuşaklara aktarmak, atalarımızdan bize bırakılan, sürdürülmesi gereken bir mirastır. Bu anlamda bu eserlerin ve yapıların incelenmesi, tarihsel farklılıkların ortaya konulması ve günümüzdeki durumlarının

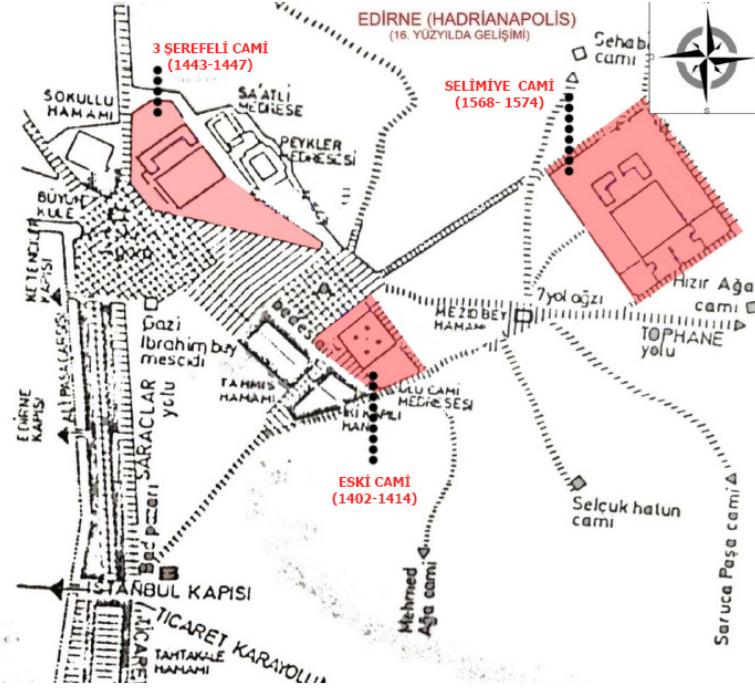
¹ Edirne'nin Türkler tarafından fethi konusunda farklı görüşler ortaya konulsa da, Halil İnalıcık bu konudaki detaylı araştırması sonucunda Edirne'nin Osmanlılar tarafından fethinin 1361 tarihinde gerçekleştirildiği sonucuna varmıştır (Bkz. Halil İnalıcık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne'nin 600 Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, 137-159).

² Türk hakimiyetine geçmeden önceki Edirne tarihine ulaşmak için bkz. Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devire Ait Eserler", *Edirne: Serhattaki Payitaht* (Haz: Emin Nedret İşli — M. Sabri Koz), YKY, İstanbul 1998, s.19-47.

geçmişle karşılaştırılarak belgelenmesi hem topluma bu konularda duyarlı olunması gerektiğini gösterecek hem de sonraki çalışmalara ışık tutacaktır.

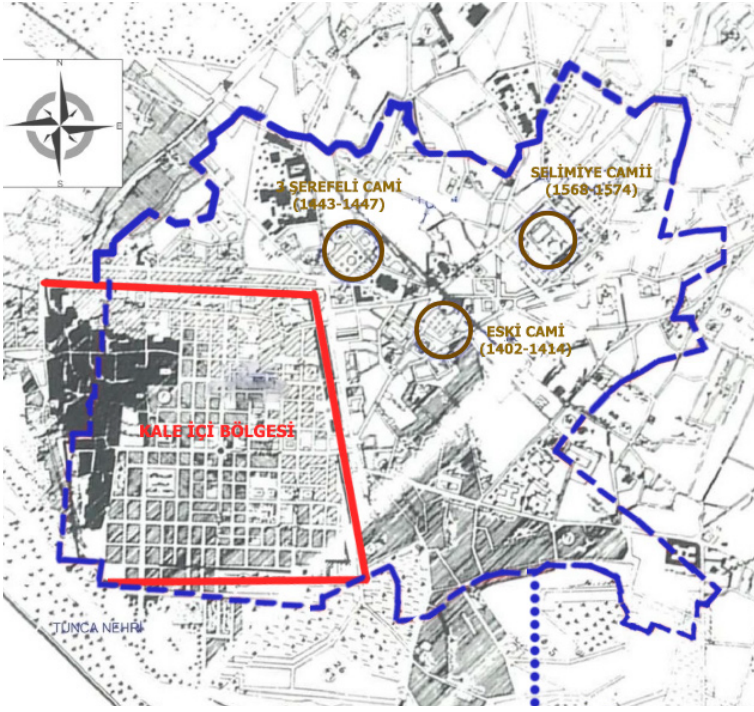
1361 yılında I. Murad (Hüdavendigâr) tarafından fethedilen (Yıldız, 2012) ve İstanbul'un fethine kadar başkent olarak anılan Edirne, Erken Dönem çok birimli camilerinden ve Ulu Camii tipinin önemli örneklerinden olan Eski Cami, erken dönem yapısı olup Klasik Döneme geçişte hazırlayıcı niteliğindeki unsurları bulunduran Üç Şerefeli Cami ve klasik dönem yapısı olan, Mimar Sinan'ın "ustalık eserim" olarak tanımladığı Selimiye Cami'sine ev sahipliği yapmaktadır.

Araştırma kapsamında belirtilen üç caminin inşa edildikleri dönemler ve bu dönemlere yükledikleri anlamlar bakımından önemli bulunmasının yanında, 16.yy'da Edirne kent merkezinin durumunu gösteren haritadan (Şekil 1) görüldüğü üzere Edirne şehrinin merkezinde, birbirine oldukça yakın üçgensel bir alanda hakim olmaları sebebiyle de birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra dillere destan olan tekerlemede belirtilen "*Eski Cami'nin yazısı, Üç Şerefeli'nin kapısı, Selimiye'nin yapısı*" şeklindeki ifade de bu üç caminin birlikte değerlendirilmesini olası hale getirmektedir.

Şekil 1. 16.yy'da Edirne kent merkezinin gelişim durumu (Özyurt, 1996'dan alınıp yazar tarafından görselleştirilmiştir.)

Bu dönemde kent, kalenin doğusunda, belirtilen merkez etrafında (Şekil 2) ışınsal olarak ovaya doğru gelişim göstermektedir.

Şekil 2. 1918 Edirne yerleşim planında 3 Caminin konumu (Onur, 1990'dan alınıp yazar tarafından görselleştirilmiştir.)

1918 yılı Edirne yerleşim planına bakıldığında Edirne Kalesi'nin doğu tarafına doğru gelişme göstermekle birlikte Kale içi bölgesinin gridal dokuyu koruduğu ancak Kale dışındaki belirtilen sınırlarda daha organik bir dokunun baskın olduğu görülmektedir.

Edirne'nin yerleşim planı üzerinden, araştırmaya konu olan 3 caminin yerleşim bölgelerinin incelenmesi ile yapılan değerlendirme sonrasında camilerin mimari özellikleri ve dönemsel sınıflandırılmaları incelenecektir. Bu sınıflandırılmanın belirlenmesinde kaynaklardan elde edilen dönemsel verilerden yararlanılarak gruplandırma yapılmıştır. Yapılar, Erken Dönem, Erken — Klasik Dönem (Geçiş Dönemi) ve Klasik Dönem olarak 3 başlıkta incelenecektir.

2. Erken Dönem Yapısı Eski Camii (Cami-i Atik – Ulu Camii)

1361 yılında¹ fethedildikten sonra 1365 yılında başkent ilan edilen Edirne, kale şehir olmaktan çıkarılarak kentin biçimlenişi Kale ile Eski Saray arasında olmuştur (Erdoğan; Kuter, 2010).

Bu süreçte kent gelişimine etki eden ve odak noktası olan ilk külliye Eski Camii Külliyesi olmuştur. Şehrin tam merkezinde yer alan mabet, Yıldırım Bayezit Cami'sinden sonra günümüze kadar gelebilen en eski camidir (Edirne (Türkiye) — Tanıtım Yazıları), 19??). 1403'te Emir Sultan Çelebi tarafından başlanıp 1414 yılında Çelebi Sultan Mehmed tarafından tamamlanan Eski Camii'nin mimarının -El Hac Alâeddin- ve kalfasının ise İbrahim oğlu Ömer adında bir usta olduğu² kuyumcular tarafında bulunan kapının üzerinde var olan yazının çözümlenmesiyle anlaşıl-maktadır ((Edirne (Türkiye) — Tanıtım Yazıları), 19??).

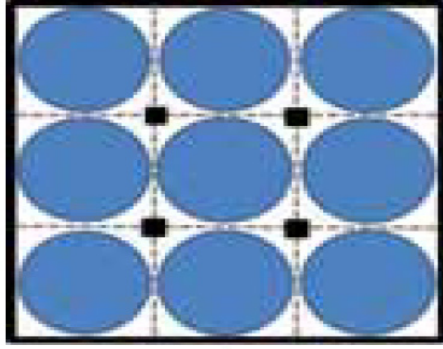
"Erken Dönem Camileri" başlığı altında, çok birimli ve çok kubbeli camiler sınıflandırmasında bulunan Eski Cami, ayrıca Ulu Camiler grubuna girmektedir.³ Caminin ismi ile ilgili de bir-den fazla söylem yer almakta olup, ilk başta Emir Süleyman'dan esinlenilerek aktarılan bilgiye göre Süleymaniye Camii olarak ad-landırılmıştır (Baysal, 2013). Sonrasında Ulu Camii denilmiş ve Üç Şerefeli Camii inşa edildikten sonra Eski Cami, Cami-i Atik ismi ile ün kazanmıştır.⁴

¹ Tarihçiler fetih için 1361-1370 arasında bir tarih belirtmektedir. (Bkz. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 2000, s.46).

² Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16.yüzyıla kadar Anadolu Türk İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1995, s.388.

³ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949, s.6-7 ; ay.yaz., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.45-47.

⁴ Rifat Osman, *Edirne Rehnuması*, Edirne 1994, s.43; Nahit Sırrı Örik, *Anadolu'da Yol Notları — Kayseri, Kırşehir, Kastamonu — Bir Edirne Seyahatnamesi*,

Edirne Eski Camisi plan şeması

2.1. Eski Cami Plan Özellikleri

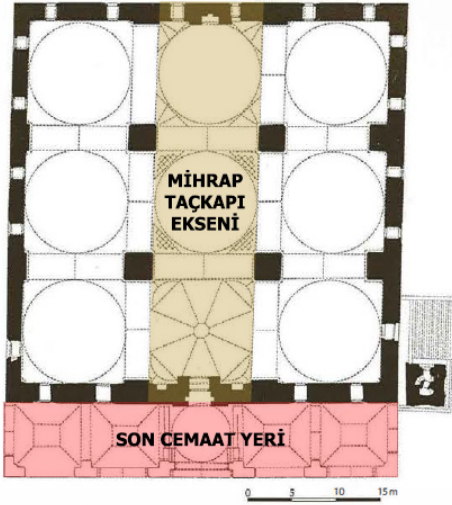
Şekil 3. Eski Cami Plan Şeması (solda) (Benian, 2011), E. Cami şehir içindeki konumu, kare plan ve 9 kubbenin 3 boyut-taki perspektifi (sağda) (Okuryazarım, 12.09.2021)

Eski Cami plan şeması incelendiğinde 'harim' adı verilen kare biçimli orta mekân, dört sütun üzerine oturtulmuş dokuz adet birbirine eşit büyüklükte kubbe (Şekil 3) ile örtülmüştür (Yıldız, 2012). Bu özelliklerinden ötürü sınıflandırmada çok ayaklı ve çok kubbeli gruba dahil edilmektedir (Usal, 2006; Kuban, 2007; Eyice, 1994). Cami, aynı zamanda klasik Osmanlı camilerinin şemasını taşımaktadır.¹ Avlusu bulunmayan yapının kuzeyinde beş birimlik son cemaat yeri (Şekil 4) görülmektedir. Ayverdi'ye ait plan çiziminde (Şekil 4) duvarların 900 olmadığı görülmektedir. Bu duruma, inşaatın uzun süreli olması ve yapımının zorlu

Ankara 1941, s.41 ; M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne" TDVİA, Cilt 10, İstanbul 1994, s.429 ; Cornelius Gurlitt, *Edirne'deki Yapılar*, çev. Mustafa Özer, Edirne 2006, s.13.

¹ Beyhan Karamağaralı, "Edirne Eski Cami'nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, S.IX, Ankara 1971,s.335.

dönemlere denk gelmesi sebep olarak gösterilmektedir (Kuban, 2007).

Şekil 4. Eski Cami Plan (E.H. Ayverdi) (solda), Eski Cami tek şerefeli minare (1 numara ile gösterilen sol taraftaki minare) ve sonradan eklenen iki şerefeli minare (2 numara ile gösterilen minare) (sağda)

Caminin Şekil 4'te işaretlenmiş mihrap — taç kapı ekseninde (orta sahnında) kubbe geçişleri diğer altı kubbeden farklı tasarlanarak giriş yönü ve mihrap vurgulanmak istenmiştir (Okçuoğlu, ?).

Yapının tek şerefeli bir minaresinin (girişin solunda) olduğu dönemin resimlerinden okunmaktadır (Şekil 4). Minare kaidesine kadar orjinaldir (Okçuoğlu,?). Ancak daha sonra iki şerefeli bir minarenin II. Murat tarafından ilave edildiği Badi Efendi tarafından belirtilmektedir (Kuban, 2007).¹ O. Aslanapa da her şerefesine ayrı yolla çıkılan iki şerefeli minarenin II. Murat tarafından yapıldığını belirtir.²

Şekil 5. Eski Cami iki şerefeli minaresi kaidesinde yer alan çeşme

II. Murat tarafından ilave edilen ikinci minarenin kaidesinin altında yer alan (Şekil 5) bu çeşme, nadir örneklerden birisidir.

¹ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, İstanbul 1972, s.150.

² Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.47.

Çok sayıda caminin ve minarenin bulunduğu Edirne’de çeşmeli minare örneği sadece Eski Cami’de bulunmaktadır.

Büyük minare kaidesi haricinde 1742 tarihinde yangına maruz kalan ve 1751/52 depreminde yıkıldığı belirtilen (Kuban, 2007) minare ve kubbelerin 1753’te I. Mahmud Dönemi restorasyonları ile yenilediği söylenebilir.¹ Doğu payandaları da (Şekil 6) depremden sonra hasar alan duvarı güçlendirmek amacıyla yapılmış olabilir (Ayverdi, 1972).

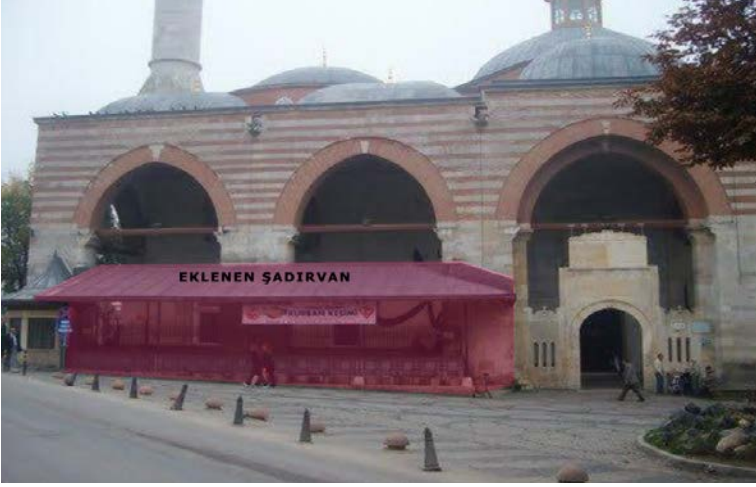

Şekil 6. 1751/52 depremi sonrasında hasarları gidermek için güçlendirildiği belirtilen doğu payandaları (Kuban, 2007)

Bursa Ulu Cami’nde görülen, taşıyıcı sistemin dışarıdan okunabilirliğini sağlayan duvar payeleri, bu yapıda içeriden algılan-

¹ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.159-160; Rifat Osman, *a.g.e.*, s.63; Oktay Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri...*, s.7; O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s.54.

maktadır ve dışarıya taşmamıştır. Son cemaat yerinin sol tarafında ön kısımda yer alan şadırvan, 1751 depreminden sonra yapılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. 1751 depreminden sonra son cemaat yerinin sol ön tarafına eklenen şadırvan

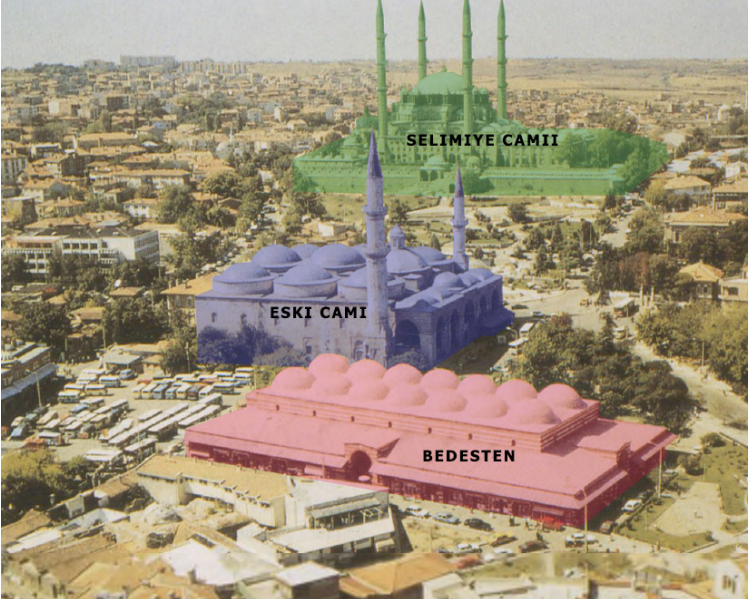
1850 yılında çıkan bir başka yangında bazı minarelerin taşları yanmış, bazıları ise dökülmüştür.¹ Bunun yanı sıra 1924 ve 1934 yıllarında da ciddi onarımlar geçirmiştir.² Ayverdi'den alınan bilgilerden yola çıkarak yapının 1965 yılında da bir tadilat geçirdiği söylenebilir.³ Yakın tarihli bir diğer tadilat ise 2005 yılında yapılmıştır.⁴

¹ Rifat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, (Sad. Ülkü (Ayan) Özsoy), Ankara 1999, s.63.

² O. Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri.....*, s.10-11.

³ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.153.

⁴ Bu bilginin Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde görevli sanat tarihçisi Utku Musa Suna'dan alındığı bilgisi, belirtilen ikinci kaynaktan elde edilmiştir. İkinci kaynak için bkz. Şenay Ö. Yıldız, Osmanlı Devri Edirne Camilerinden Ahşap Va'z Kürsüsü Örnekleri, *Sanat Tarihi Dergisi* 21/2 (Ekim 2012), 104.

Şekil 8. 1418 yılında Eski Caminin yanına inşa edilen bedesten ve Selimiye ile konumlanışları

Eski Cami yapıldıktan sonra çevresine kervansaraylar ve ticari yapılar yapılmıştır (Tütüncü, 2017). Bu yapı günümüze kadar birçok tamiratlarla büyük oranda korunarak gelmiştir.

Eski Cami'nin ve medresenin giderlerinin karşılanması için vakfedilen bedestenin 1418 yılında yapıya eklenmesiyle (Şekil 8) cami külliye özelliği kazanmıştır (Yılmaz, 2015). Bunlar dışında muvakkithane¹, medrese ve sebilden oluşan külliye günümüzde sebil kısmı kitap satış bölümü olarak kullanılmakta olup muvakkithane yol yapımı nedeniyle kaldırılmış, medrese ise günümüze ulaşamamıştır (BT, 31.08.2021).

¹ Muvakkithane: Eskiden çoklukla büyük camilerin yanında yapılan, içinde ezan vakitlerinin saptanması için gerekli alet ve saatler bulunan küçük bina. (bkz. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 18. Baskı, İstanbul 2020, s.335.)

Şekil 9. Ahşap malzeme ile yapılan Hünkâr mahfili ve müezzin mahfili

Yapı iç mekânında yer alan hünkâr ve müezzin mahfili, 18. Yüzyıl Edirne kari kalem işlemleri ile dikkati çekmektedir. Müezzin mahfili, caminin ortasında ve minberin önünde yer almaktadır. 1746 yılındaki yangından sonra caminin ahşap bölümleri yanmıştır ve günümüze kalanlar yangından sonraki yapılara aittir. "Hünkâr mahfili" 1963 yılında III. Mustafa döneminde yaptırılmıştır. Aynı özellikleri barındıran müezzin mahfili de 18. Yüzyılda yapılmıştır (MC, 27 Ağustos 2021).

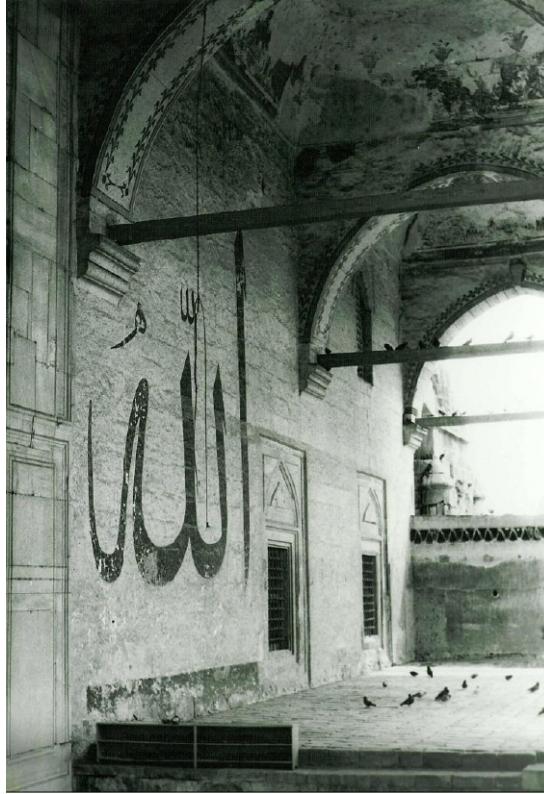
Şekil 10. Eski Cami minber

Şehrin ilk ulu camisi olması bakımından mermer malzemeden yapılan minberde (Şekil 10) fethin sembolü olarak sürekli sancak asılıdır. Osmanlı padişahlarından III. Mustafa ve II. Ahmet bu camide kılıç kuşanmışlardır (Edirnektb, 10 Ağustos 2021).

2.2. Eski Cami Dış Mekân, İç Mekân ve Yazılar

ÜÇ ÜNCÜ OTURUM

Şekil 11. Eski Cami dış mekân (batı revakı (1983)) (üstte) ve iç mekân (altta) yer alan oldukça büyük ve gösterişli hat yazıları

Edirne’de bulunan tarihi camiler arasında, Eski Cami, yazıları ile meşhurdur. Tekerlemelerde bahsedilen Eski Cami’nin yazısı ifadesi, yapının dış cephesi de dahil birçok yerinde yazıların sıklıkla kullanılmasındandır. Paye ve duvarlarda puntosu büyük yazılar dikkati çekerken, kubbe, duvar ve payeleri kaplayan bu yazıların büyüklüğünün mekân tesirini bozduğu birçok sanat tarihçisi tarafından belirtilmektedir.¹

Şekil 12. Hünkâr mahfili altındaki renk kartelası

Caminin beyaza boyanmış duvar ve payeleri üzerinde 18. ve 20. Yüzyıllarda yazılmış çeşitli yazılar bulunmaktadır. Bunların bazıları I. Murat zamanında, bazıları ise 1863 yılındaki onarımlarla ilave edilmiştir.

¹ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, (1403-1451)*, C.II, İstanbul 1972, s.154; Oktay Aslanapa, “Edirne’de Türk Mimarisinin Gelişmesi” *Edirne, Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağanı*, Ankara 1993, s.224.

Hünkâr mahfilinin altında yer alan duvarda (Şekil 12) bozulmalar sonrasında ihtiyaç olacağı düşünülerek boya ve malzemeler için kullanılan renkler bir kartela biçiminde renklendirilmiştir.

2.3. Eski Cami Geçirdiği Yangınlar, Yıkımlar ve Onarımlar

Yapının geçirdiği onarımlar sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden yapım ve bağımsız ekler şeklinde beş başlık altında toplanarak ortaya konulacaktır. Bu sınıflandırmalarda 18. Yüzyıl yapım, yıkım, onarım ve ekleri ön planda olacaktır. Hem günümüze yakın dönem olmasından dolayı belgeye erişim kolay olmuştur hem de daha güncel veriler elde edilmesi, bu verilerle sonraki süreçlerin değerlendirilmesi daha muhtemel olmaktadır.

2.3.1. Sağlamlaştırma

Edirne camilerinin genelinde 18. Yüzyıl onarımlarında, depremden ayakta kalan kısımlarının detaylarının ve özgün malzemelerinin korunarak sağlamlaştırıldığı görülmektedir (Altınsoy, 1999). Sağlamlaştırma, genel olarak yapıların ilk dönemlerindeki hâlleri göz önünde bulundurularak ayakta kalan bölümleri mümkün olduğunca korunmuştur. Sağlamlaştırmada farklı teknikler kullanıldığı, Başbakanlık Arşivi'ndeki 1768 tarihli bir belgeden edinilen bilgiler sonucunda elde edilmektedir.

18. Yüzyılda meydana gelen yangın (1746) ve depremler (1752 Depremi) sonucunda diğer yapılar gibi Eski Cami de büyük ölçüde zarar görmüştür.¹ Yangın sırasında iç mekândaki ahşap bölümlerin, mihrap ve minberin büyük bölümünün yandığı

¹ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, Tarih Enstitüsü 6, 1949, s.6; O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s.55; E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst. Ens. No.57, 1966, s.50.

diğer kaynaklardan da elde edilebilmektedir.¹ Hasarlar sonrasında yapılan sağlamlaştırma, yenileme çalışmaları dışında yapıya bazı ekler de yapılmıştır.

Edirne Eski Cami özelinde bakıldığında sağlamlaştırma tekniği ile yapıda meydana gelen onarım, elde edilen veriler ışığında plan ve kesit düzleminde bir yerde meydana gelmektedir. Caminin planında 1 numara ile gösterilen mihrap duvarı kısmında bir sağlamlaştırma yapılmıştır (Şekil 10). Kesitten takip edildiğinde (1 numaralı kısım) mihrap nişinin arkasında kalan duvarda sağlamlaştırma çalışması yapılmıştır (Şekil 11).

2.3.2. Yenileme

Eski Cami'nin kalın taş ayaklara oturan beş gözlü son cemaat yerinin orta aksındaki giriş, yapıya yeni bir ektir.² Plan ve kesitte 2 numaralı olarak işaretlenen kısımlar yenileme yapılan alanlardır. Mihrap ve minberin de yenilendiği edinilen bilgiler arasındadır. Ahmet Badi Efendi, güneybatı minaresini II. Murat'ın eklettiğini ve 1752 Depreminde yıkıma uğrayan bu minarenin (kesitte iki numara ile gösterilmiştir) yeniden yapıldığı belirtilmektedir.³

2.3.3. 18. Yüzyıl Eklere

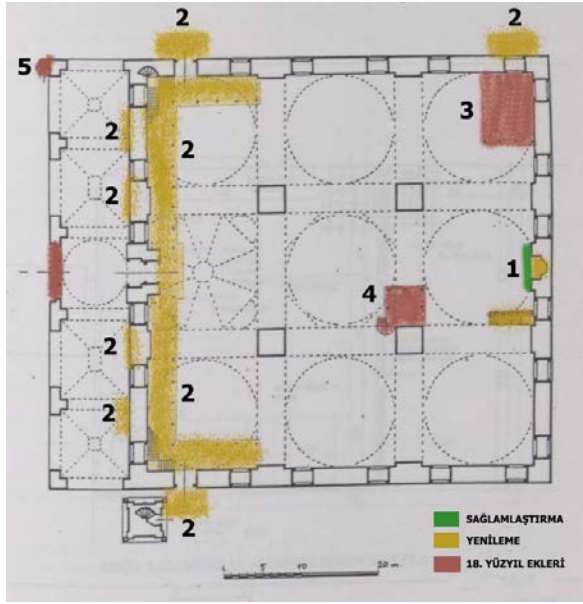
3 numaralı alanda gösterilen Hünkâr mahfili ve 4 numara ile işaretlenmiş müezzin mahfili 18. Yüzyılda yapılan ekler arasındadır. Son cemaat yerinin kuzey ayağında ise (planda 5 numara ile gösterilen kısım) camiye eklenen bir sebil yer almaktadır.

¹ O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s.55; Oral Onur, *a.g.e.*, s.80.

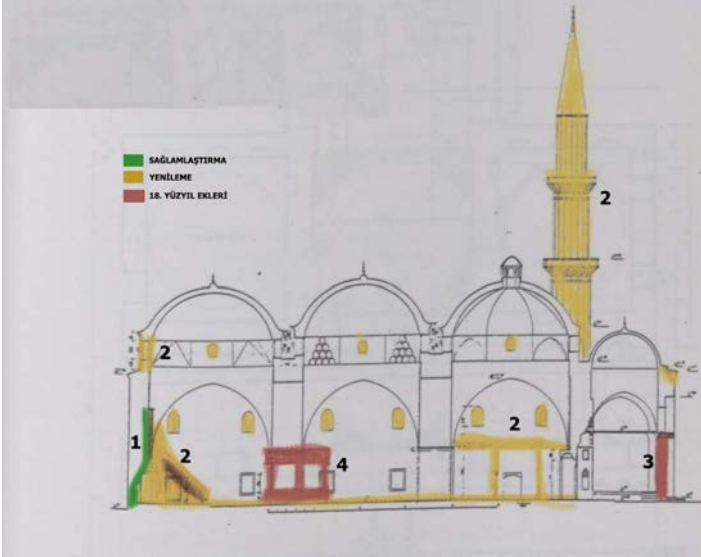
² Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I, Erken Devir (1300-1453)*, Kültür Bak.263, Türk Sanatı Eserleri Serisi 2, İstanbul 1979, s.472.

³ Ahmet Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, C.3, Beyazıt Devlet Kitaplığı, Yazmalar Bölümü, 10, s.393.

Ü Ç Ü N C Ü O T U R U M

Şekil 13. Edirne Eski Cami Yenileme, Onarım ve Eklerinin Plan düzleminde işaretlenmiş şekli

Şekil 14. Edirne Eski Cami Yenileme, Onarım ve Eklerinin kesit düzleminde işaretlenmiş şekli

3. Erken Dönem – Klasik Dönem Geçiş Yapısı Üç Şerefeli Cami

Edirne Üç Şerefeli Cami'nin (1447) inşasından Mimar Sinan'ın mimarlık ocağının başına geçerek ilk eserlerini vermeye başladığı döneme kadar olan bölüme genellikle “Erken Klasik Dönem” adı verilmektedir (Okçuoğlu, ?). Üç Şerefeli Cami aynı zamanda Klasik Dönemi hazırlayan yapılar arasındadır (Demiriz, 2008). 15. yüzyılda bir kubbe mimarisine dönüşen Osmanlı mimarisinde çok ayaklı/çok kubbeli Ulu Cami tipi terk edilerek Üç Şerefeli Cami tipinde bir camiye ulaşılmıştır (Benian, 2011). Başka bir deyişle çok kubbeli dönemden tek kubbeli döneme geçişin ilk örneklerindendir (Usal, 2006). Osmanlı mimarisinde, mimarlık tarihi yazınında “klasik” olarak adlandırılacak merkezi planlı camilerin ilk örneği, yapımına II. Murat tarafından 1437’de başlanan ve 1447’de yapımı tamamlanan¹ Edirne Üç Şerefeli Cami’dir. Bazı araştırmacılar ise Erken Dönemin son, Klasik Dönemin ilk uygulaması olarak kabul etmektedirler.²

¹ O. Aslanapa, Türk Sanatı, 2. Basım, İstanbul, 1989, s.234-238. Ay. yaz., Osmanlı Devri Mimarisi..., s.66; O. Aslanapa bir başka eserinde inşa tarihi olarak 1438-1447 yıllarını vermektedir bkz. O. Aslanapa, Edirne’de Osmanlı Devri..., s.14 ; R. Osman, taç kapı üzerindeki Arapça ibarede caminin inşaatının bitiş tarihi olarak 849 (M. 1445) tarihi yazılı olduğu halde, bu tarihin 851 (M. 1447) olarak bilindiğini ifade etmektedir bkz. R. Osman, a.g.e., s.57; Ancak E. H. Ayverdi, bu tarihin başlama ve bitiş tarihine değil de, kapı kemerinin bağlanıp taşın konulduğu seneye işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Ayverdi'nin yapının inşa tarihi ile ilgili vermiş olduğu farklı tarihleri için bkz. E. H. Ayverdi, a.g.e., s.458-459; G. Goodwin, 841 (M. 1438) ile 851 (M. 1447) tarihleri arasında inşa edildiğini belirtmektedir. bkz. G. Goodwin, A History of Otoman Architecture, London 1971, s. 97.

² “İstanbul’da Bayezid Camii ve Külliyesi”. Diyanet Dergisi, Sayı: 239. 1 Nisan 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. <http://web.archive.org/web/20160401074314/http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-143/konu-968.html>. Erişim tarihi: 18 Ağustos 2021.

“Yeni Muradiye”, “Yeni Cami”, “II. Murat Camii” ve “Cami-i Cedid”¹ isimleri ile de bilinen yapı, Selimiye yapıldıktan sonra Üç Şerefeli Cami adını, üç şerefesine de ayrı merdivenle çıkılan minaresinden almıştır. Mesleki hayatı hakkında bilgiye sahip olunamayan Üstad Muslihiddin’in adı bu yapının tasarımında geçmektedir.² Ayrıca elde edilen bazı kaynaklarda da mimarının El Hacı İvaz, El Hacı Alaaddin, Mimar Hayrettin veya Muslihittin olduğuna dair farklı isimler zikredilmektedir.³

Üç Şerefeli Cami, konum olarak Kaleiçi Bölgesinin dışında, Makedonya Kulesinin karşısında (Şekil 15) yer almaktadır. Kale dışında inşa edilen ilk yapı olan Eski Cami’nin de kuzey batısında konumlanmaktadır. Yapıların gelişimleri bu merkezde devam etmektedir.

Şekil 15. Üç Şerefeli Cami'nin Edirne Şehir planı üzerinde konumlanması ve Makedonya Kulesi (Y. Duygu Dinarlı'nın çalışması⁴ yazar tarafından düzenlenmiştir)

¹ Mehmed bin Mehmed Edirneli, *Nühbet-üt Tevârih vel-Ahbar*, İstanbul 1860, s.24.

² Bununla ilgili bilgiler için bkz. Ayverdi, 1972, s.453.

³ Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972, s.111; E. Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.460; S. Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s.65.

⁴ Çalışma için bkz. <https://slideplayer.biz.tr/slide/13853040/> (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021)

3.1. Üç Şerefeli Cami Plan Özellikleri

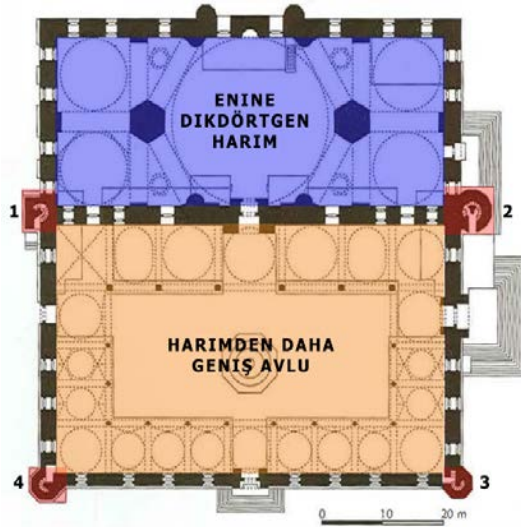
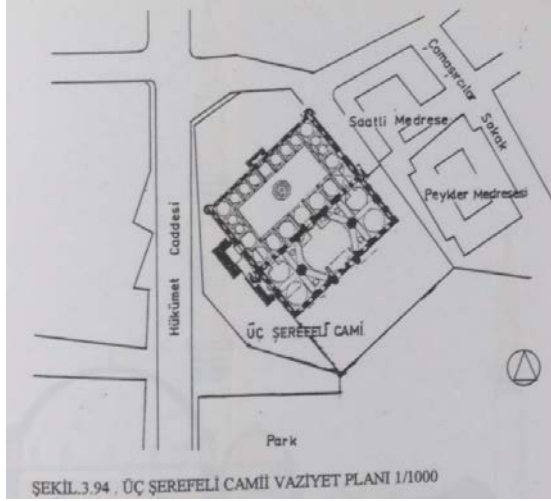

Şekil 16. Üç Şerefeli Cami plan şeması (üstte) (Benian, 2011), Üç Şerefeli Cami'nin şehir içindeki konumlanışı (altta) (TRTHAB, 15.09.2021)

Üç Şerefeli Cami'nin plan şeması incelendiğinde dikdörtgen bir planın ortasında, altı köşeli bir sütun üzerine istinat eden büyük kubbe ve bunun etrafında dört orta ve dört küçük kubbe yer almaktadır. Harimin (orta mekân) üstünü örten büyük kubbe, iki bağımsız, dördü ise duvara bitişik payeler üzerine oturmaktadır (Şekil 16). Mekân, yanlara doğru çapları ana kubbeden daha kü-

Ü Ç Ü N C Ü O T U R U M

çük olan ikişer kubbe ile genişletilmiş, aradaki üçgen boşluklara ise dört adet koltuk kubbesi konulmuştur (Yıldız, 2012).

Şekil 17. Üç Şerefeli Cami Vaziyet Planı (solda) (M.Altunsoy, 1999), Plan (sağda), Edirne (Doğan Kuban, Osmanlı Mimarisi)

Merkezi büyük kubbeye geçişin başlangıcının ilk örneğini meydana getirdiğinden (Baysal, 2013; Özbudak, 2011) dolayı Osmanlı Mimarisi için bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu nedenle cami, “Merkezi Planlı Camiler” sınıflandırmasında yer almaktadır. Böyle bir plan şeması Türk sanatında ilk defa ortaya çıkmış, dikdörtgen biçimli, camiler için ideal olarak düşünülebilecek geniş, abidevi mekân fikrinin gerçekleştirilebildiğini göstermektedir (Aslanapa, 1986).

Caminin mermer döşeli büyük bir harimi¹ (orta mekân) vardır. Harimin dört cephesi 18 sütuna dayanan 21 kubbeli revaktan meydana gelmektedir (Edirne, Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı). Kuzeyde ortasında bir şadırvanı olan dört tarafı revaklarla çevrili dikdörtgen bir avlu Osmanlı Mimarlığının erken örneğidir (Şekil 17).² Avlunun dört köşesinde yer alan dört minare o güne kadar Osmanlı topraklarında yapılan ilklerden biridir (Yıldız, 2012). Minare sayısı ilk kez bu camide iki den dörde çıkarılmış ve üç şerefeli minare de ilk kez bu camide uygulanmıştır.³

¹ Harim: Camilerde toplu namaz kılınan ana mekân, sahn. (bkz. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 18. Baskı, İstanbul 2020, s.201.)

² İnci Kuyulu, “Üç Şerefeli Cami”, *Akdeniz’de İslâm Sanatı: Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*, İstanbul XXXX, s. 185.

³ S. Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s.65.

Şekil 18. Üç Şerefeli Camii'nin adını aldığı üç şerefeli minare (2 numara), iki şerefeli minare (1 numara) ve tek şerefeli minareler (3 ve 4 numara)

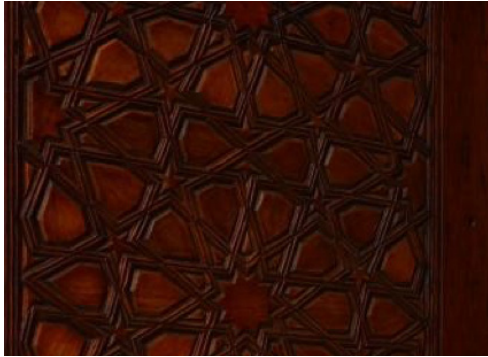
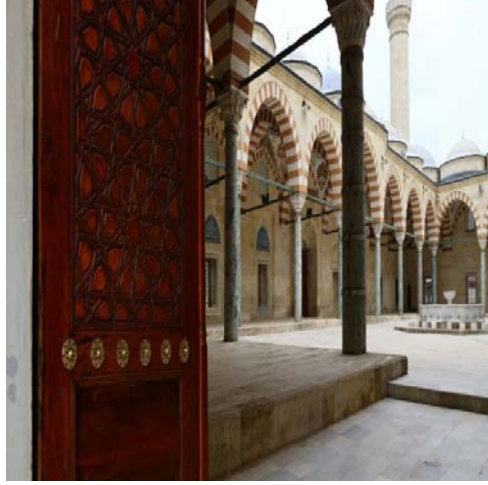
Planda (Şekil 17) ve perspektifte (Şekil 18) 2 numaralı olarak işaretlenmiş minare, o tarihe kadar inşa edilen minarelerin en uzunudur ve Selimiye Camii inşa edilene kadar bu unvanı korumuştur. Bu üç şerefeli minarede her şerefeye mahsus, ayrı yolları takip eden üç helezoni (sarmal) merdiven yapılmıştır (Edirne Gazetesi, Taha Toros Arşivi, ?) Bunun dışında iki şerefeli (1 numara) “baklava minare” ve iki tane tek şerefeli (3 ve 4 numara) “**Çubuklu — Burmalı**” minareyi bünyesinde barındırmaktadır.

3.2. Üç Şerefeli Cami Dış Mekân – İç Mekân ve Kapılar

Erken Dönemden Klasik Döneme geçiş yapısı olarak anılan Üç Şerefeli Camii'nin kapıları da özgün yapısıyla dikkati çekmektedir. Avlunun batı, kuzey ve güneyinde üç adet kapısı bulunan caminin batı avlu kapısı, harime açılan cümle kapısıdır. Yapıyla çarşı ilişkisini vurgulayan mermer avlu kapısı basamaklı ve öne doğru çıkıntılıdır. Köşelerinde sütunçeleri,¹ sivri kemerinde ise

¹ Sütunçe: Far. Yüksekliğine göre çapı çok az olan, genellikle bezeme amacıyla kullanılan ince ve küçük sütun, sütuncuk. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.441.)

dönüşümlü dizilen kırmızı beyaz palmetleriyle¹ canlı bir hava katar (Şekil 19). Kuzey ile doğu kapıları ise batı girişindeki kapıya göre daha sadedir.

Şekil 19. Caminin batı cephesinde yer alan cümle kapısı (üstte) (Gülgün Yılmaz) ve ahşap kanadından detay (altta)

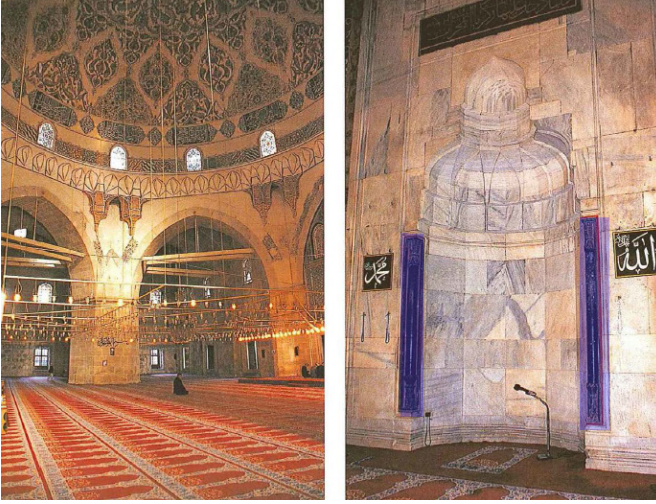
¹ Palmet: Fr (palmette) Palmiye dalı, yelpaze şeklinde kabartma bezek. (bkz. Doğan Hasol, a.g.e., s.356.)

Şekil 20. Caminin son cemaat yerinde bulunan taç kapı (üstte) ve kanattan detay (altta)

Son cemaat yerinin ortasında yer alan ve oldukça yüksek tutulan taç kapının dikdörtgen cephesini iç içe yerleştirilmiş silmeler kuşatır. Girişi barındıran nişin köşeleri mukarnas çerçevesi sütunçelerle yumuşatılmış, yan yüzeyleri mukarnas kavsaralı yarım sekizgen planlı küçük nişlerle hareketlendirilmiştir.

Üç Şerefelinin mihrabının yanında iki ayar terazi silindirleri bulunur ve bunların dönüyor olması caminin denge durumunu gösterir (Şekil 21).

Şekil 21. Üç Şerefeli Cami iç mekânı (solda), camii mihrabı ve iki yanındaki denge terazi silindirleri (sağda)

3.3. Üç Şerefeli Cami Geçirdiği Yangınlar, Yıkımlar ve Onarımlar

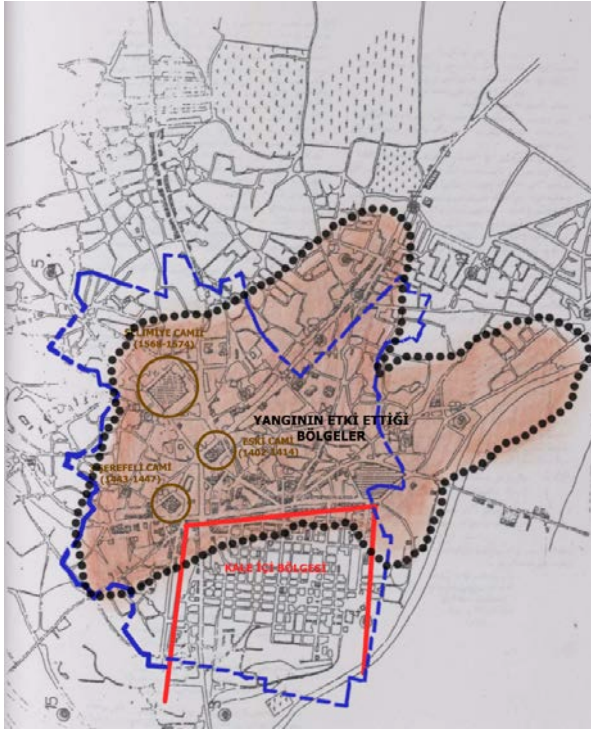
I. Mahmud döneminde, 1746 yılında Edirne'de Üç Şerefeli Cami yakınlarında büyük bir yangın çıkmış, cami bölgesini yakmasının yanında Ağaç Pazarı denilen alana da sıçramış ve İstanbul yolu Kanatlı Köprü mevkiine kadar ilerlemiştir (Sannay, 2019). Yangının büyüklüğü kaynaklarda Eski Cami'nin de yangından etkilenmesinden anlaşılmaktadır (Şekil 20).

1752 Edirne Depreminde kuzeybatısında yer alan, camiye adını veren üç şerefeli minare devrilerek örtüleri tahrip etmiş, tonoz ve kubbelerde çökmeler olmuştur.¹ Ayverdi, minarelerinin

¹ TANMAN, M. Baha, "Edirne'de Erken Dönem Osmanlı Câmileri ve Özellikle Üç Şerefeli Hakkında" *Edirne Serhat'taki Payitaht*, İstanbul 1998, s. 341.

birinci şerefelerinin altına kadar, ana mekândaki küçük kubbe-lerin girişin sağ ve solundaki ikisinin ve son cemaat yerinde bulunan kubbelerden altı tanesinin yıkıldığını belirtmektedir.¹ Yapı 1752 depremindeki yıkımlardan sonra 1763'te onarılmıştır.²

Bölgede çıkan büyük yangının tahribe neden olduğu alanlar ve incelenen camilerin bu alandaki konumları ve sınırlar Şekil 19'daki harita üzerinde işlenmiştir. Yangının ne kadar büyük bir alanda etkili olduğu ve verebileceği olası zararlar da daha iyi analiz edilebilmektedir.

Şekil 22. 1746 yılında Üç Şerefeli Cami çevresinde çıkıp yayılan yangının tahrip ettiği bölgeler (Altınsoy, 1999'dan alınan altlık yazar tarafından görselleştirilmiştir.)

¹ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.424.

² E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.424.

Eski Cami’de görülen ve onarımlarda uygulanan teknik ve yöntemler Üç Şerefeli Cami’de de görülmektedir. Sağlamaştırma, bütünlendirme, yenileme, yeniden yapım ve eklenen yapılar başlıkları ile ele alınmış olan onarım ve yapımlar plan ve kesit üzerinden de işaretlenerek gösterilmiştir. 1752 yılı depreminde harap olan bölümlerde statik açıdan takviyeler yeterli görülmüş, son cemaat yerinin yıkılan sütunları ayağa kaldırılmış, yok olan bölümler ise 18. Yüzyıl yapım anlayışı ile yeniden yapılmıştır. Bu dönemde camiye yapılan bazı ekler de mevcuttur.

3.3.1. Sağlamaştırma

Caminin ana mekânında cami duvarlarının kendi taşları ile tamir edildiğini bilinmektedir (plan ve kesitte 1 numara ile gösterilen kısımlar). Beden duvarlarında da yer yer yenilemeler mevcuttur. Son cemaat yerinin üzerindeki duvarlar da yeniden yapılmıştır.

Hünkar Mahfilinin mihrap yönünde doğu köşesindeki cumbası (plan ve kesitte 2 numaralı gösterilen kısım) 18.Yüzyıl ekidir.

3.3.2. Yenileme

Caminin 4 adet minaresinden üçü birinci şerife altına kadar (kesitte 4 numara ile gösterilen kısım), kuzeydoğu minaresi (kesitte 5 numara ile işaretlenmiş kısım) ise revak kubbeleri üzerine kadar yıkılıp, dönemin anlayışına göre yeniden yapılmıştır.

Depremde yıkılan son cemaat yeri sütunları (planda 1 numaralı alanlar) tamamen özgün parçaları sağlamaştırılarak yerine konmuştur. Son cemaat yeri orta kemeri de 18.Yüzyılda yeniden yapılmıştır.

Avlu döşemesinin (planda 3 numara ile işaretli kısım) mümkün olduğunca özgün taşlar kullanılarak onarıldığı elde edilen bilgiler arasındadır.

3.3.3. 18. Yüzyıl Ekleri

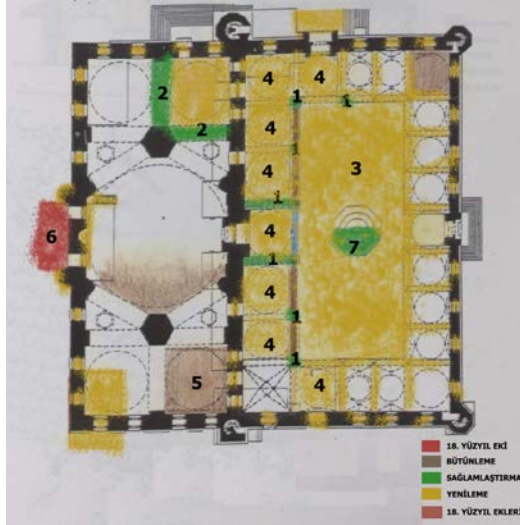
Küçük kubbelerin geçiş öğeleri tromp olarak adlandırılır. Onarılan kuzey kubbenin trompları ise (planda 5, kesitte 6 numara ile gösterilen kısımlar) Süleymaniye Camisi'ndeki gibi dilimlidir.

Anarım keşfinde örtüdeki kornişlerin yenilenmesinin yanında kirpi saçak (planda 6, kesitte 7 numara ile gösterilen kısım) yapımına da yer verilmiştir.

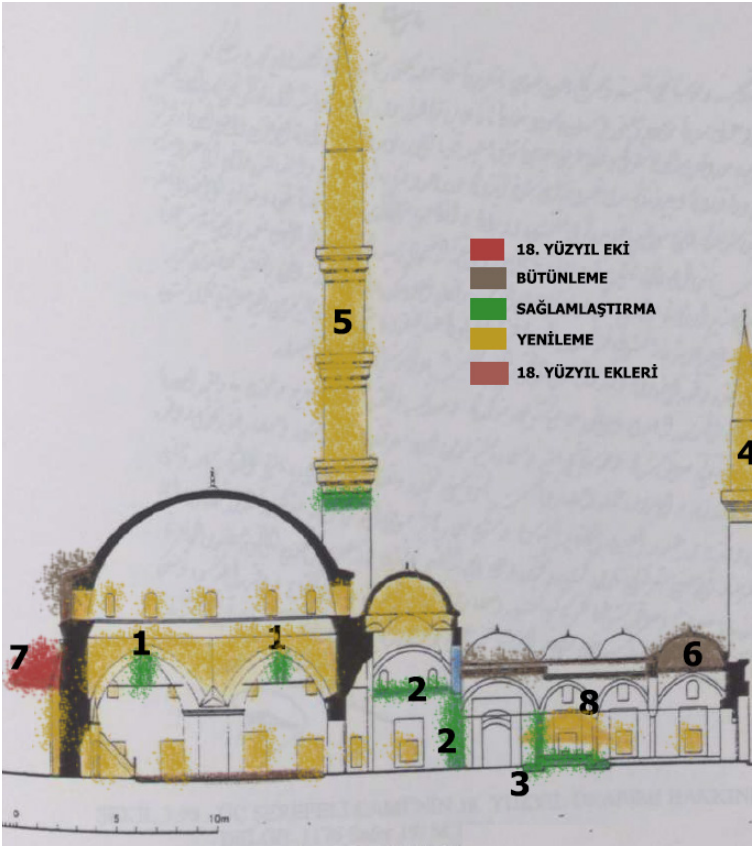
10 ahşap sütun üzerine, şadırvanın üstüne kurşun örtülü ahşap (planda 7, kesitte 8 numaralı kısım) yapıldığı da ortaya konulmuştur.

3.3.4. Bütünleme

Cami iç mekânı tuğla döşemesinin (3 numara ile gösterilen alan) onarıldığı bilinmektedir. Keşif defterinden batı yönündeki küçük kubbenin yenilendiği, kuzey yönündeki kubbenin tamamlandığı ve bu kubbelerin (4 numara ile işaretlenmiş kısımlar) sıva ve kalem işlerinin yenilendiği anlaşılmaktadır.

Şekil 23. Edirne Üç Şerefeli Cami Yenileme, Onarım ve Eklerinin Plan düzleminde işaretlenmiş şekli, Goodwin planı

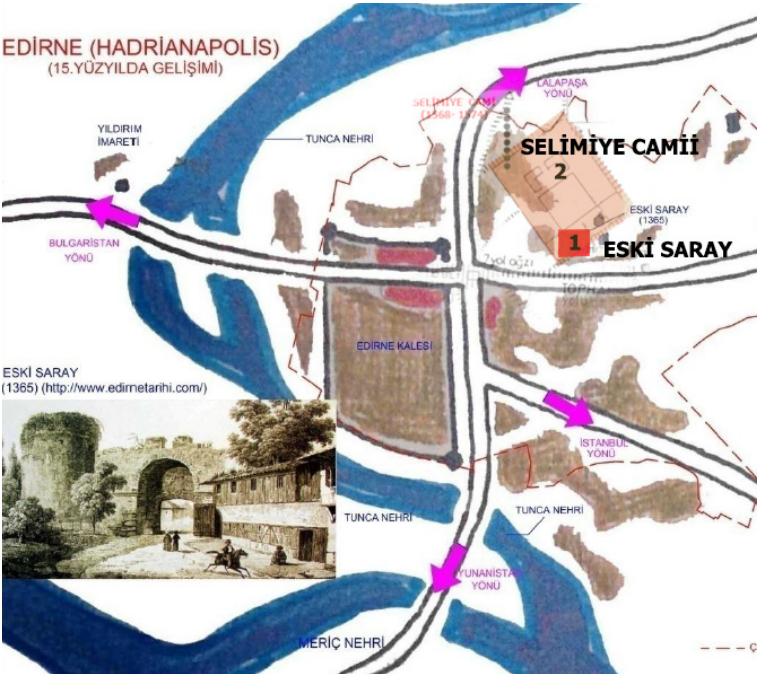

Şekil 24. Edirne Üç Şerefeli Cami Yenileme, Onarım ve Eklerinin kesit düzleminde işaretlenmiş şekli, Goodwin kesiti

4. Klasik Dönem Yapısı Selimiye Camii

Mimarbaşı Koca Sinan'ın tüm inşaat sürecinde Edirne'de bulunduğu ve "ustalık eserim" olarak tanımladığı Klasik Dönem yapısı Selimiye Camii'nin inşasına Sultan II. Selim'in emriyle 1569 yılında başlanmış ve 1575'te bitirilmiştir (Usal, 2006). Kentin en yüksek topoğrafyasına inşa edilmiş yapı, kente girişte adeta bir güç simgesi haline gelmiştir. Nitekim 20. Yüzyıl başının ünlü mimarı Le Corbusier, kente girerken her yönden görülebilen yapıyı "kent tacı" olarak nitelendirmiştir.

Caminin mihrap yönüne simetrik olarak yerleştirilen ikiz medreselerden oluşan külliye'nin oturduğu arazi, “Kavak Meydanı” olarak anılan, Yıldırım Bayezid tarafından ilk Edirne Sarayı'nı yaptırdığı alandır (Okçuoğlu, ?). Bu dönemde Sinan'ın yapı çevresi ile ilgili istediği izinler, Selimiye yapıldığı sırada çevrenin boş olduğunu ve bu boşluk da Selimiye'nin Eski Saray yerine yapılmış olabileceğini doğrulamaktadır (Kuban, 2007).

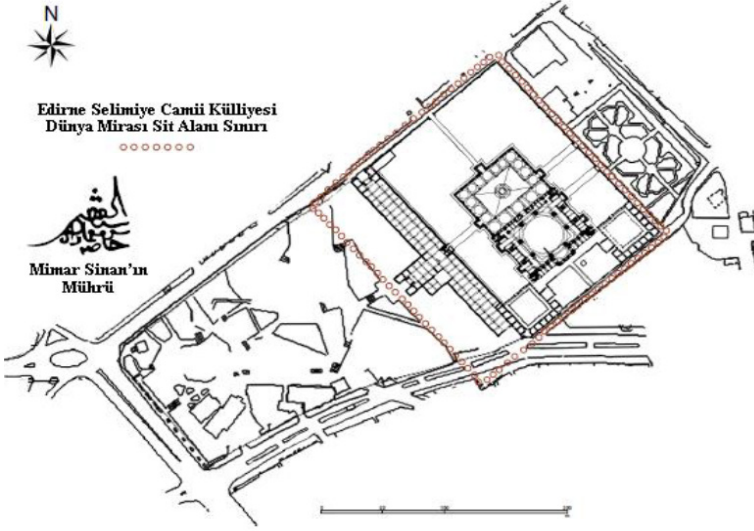
Şekil 25. 15. Yüzyıl Edirne şehir haritasında Eski Saray (Sarayı-1 Atık) ve Selimiye Camii'nin bugünkü yerinin karşılaştırıldığı harita (1- Eski Saray 2- Selimiye Camii)

15. Yüzyıl haritasında yer alan Eski Saray konumu ile Selimiye'nin yapım dönemine ait haritalar karşılaştırıldığında Şekil 25'de 1 numara ile işaretlenmiş kısımda Eski Saray (Sarayı-1 Atık), 2 numara ile işaretlenmiş kısımda ise Selimiye bulunmaktadır. Bu durumda Selimiye Camisi'nin Eski Saray'ın yerine yapılmış oldu-

ğu söylemleri¹ doğru olmaktadır.

4.1. Selimiye Camii Plan Özellikleri

Selimiye Külliyesi, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.05.1988 tarih ve 37 sayılı kararıyla uygun bulunan 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında kentsel sit alanı içinde yer almaktadır (Şekil 22). Sit alanının sınırını Selimiye Camii'nin dış avlusunu oluşturan, kibleye yönelmiş duvarlar belirlemektedir (Şekil 26'te çizilen sınır).

Plan 2: UNESCO Dünya Mirası Edirne Selimiye Camii Külliyesi, Dünya Mirası Sit Alanı Sınırı

Şekil 26. UNESCO Dünya Mirası Edirne Selimiye Camii Külliyesi, Dünya Mirası Sit Alanı Sınırı (VGM, 2019)

Külliye olarak adlandırılan alanda Selimiye Camii ve ona kuzeyden birleşen şadırvanlı ve revaklı avlu, caminin güney cep-

¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.570, D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı...*, s.133; R. Osman, *a.g.e.*, s.26; S. Mülayim, A.V. Çobanoğlu, *a.g.e.*, s.430.

hesine doğu ve batı ucundan eklenen iki medrese (Darü'l-kurra ve Darü'l-hadis, batı cephesine yapılan arasta,¹ sıbyan mektebi,² kütüphane,³ muvakkithane⁴ ve türbe yer almaktadır (Mülayim; Çobanoğlu, 2009). Külliyei oluşturan bu mekânlar Doğan Kuban'a ait⁵ Selimiye Külliyesi planı üzerinden işaretlenerek gösterilmiştir (Şekil 27).

Tapu kayıtlarına göre Selimiye Camii, Medrese-i Aliye (Dar'ül Hadis), Dar'ül Kurra Medresesi'nin mülkiyeti Sultan II. Selim Vakfı'na, Arasta ve Sıbyan Mektebi'nin mülkiyeti ise Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne ait olup, yönetimlerinden Vakıflar Genel Müdürlüğü sorumludur (Edirne Selimiye Camii Külliyesi 2011 — 2015 Yönetim Planı).

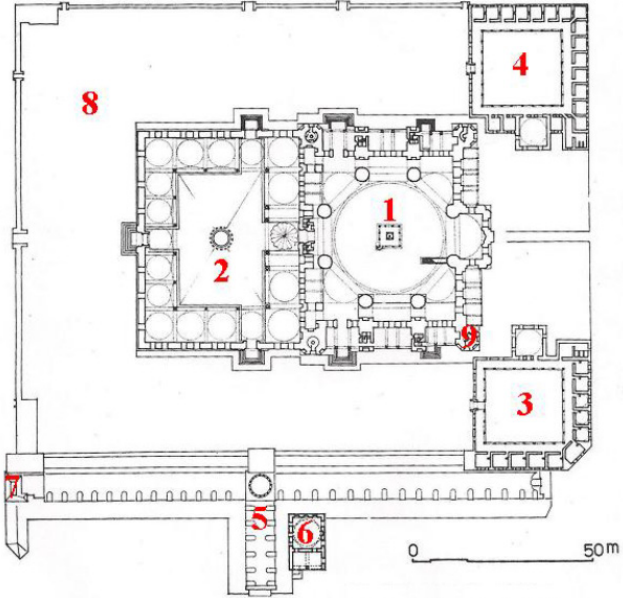
¹ O. Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri...*, s.61. Bazı kaynaklarda arastanın doğu yönündeki dükkanların Mimar Sinan tarafından, batı yönündeki dükkanların ise Mimar Davud Ağa tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Bkz. S. Mülayim, A.V. Çobanoğlu, "Selimiye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s.430.

² S. Mülayim, A.V. Çobanoğlu, *a.g.e.*, s.430.

³ R. Osman "...kütüphanesinin ilk bânisi Sultan Selim Han ve ikinci bânisi Çelebi Mustafa ve sonuncusu da Hacı İzzet Paşa'dır." olduğunu belirtmektedir. Bkz. R. Osman, *a.g.e.*, s.38-39.

⁴ Ay.yaz., *a.g.e.*, s.42.

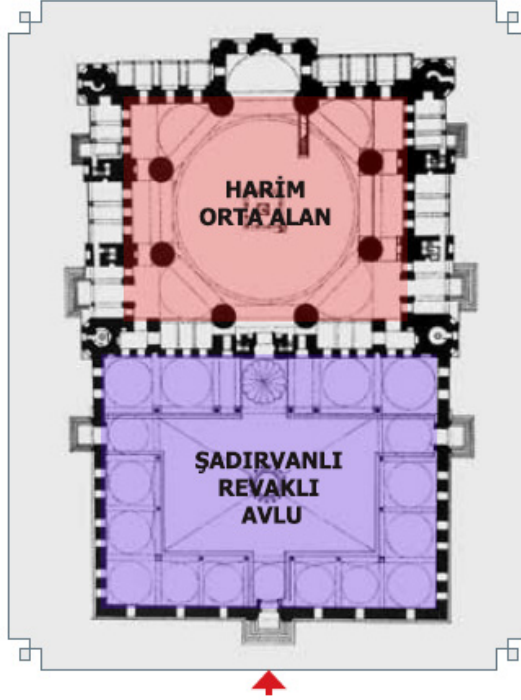
⁵ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 1/302.

Şekil 27. Edirne Selimiye Külliyesi Plan (Doğan Kuban)
(üstte), Edirne Selimiye Camii Külliyesi kuş bakışı
görünüşü (altta)

Ü Ç Ü N C Ü O T U R U M

1. Selimiye Camii
2. Şadırvanlı Avlu
3. Dar'ül Kurra Medresesi (Selimiye Vakıf Müzesi)
4. Dar'ül Hadis Medresesi (Türk İslâm Eserleri Müzesi)
5. Arasta (Kapalı Çarşı)
6. Sıbyan Mektebi
7. Muvakkithane
8. Cami Dış Avlu
9. Kütüphane

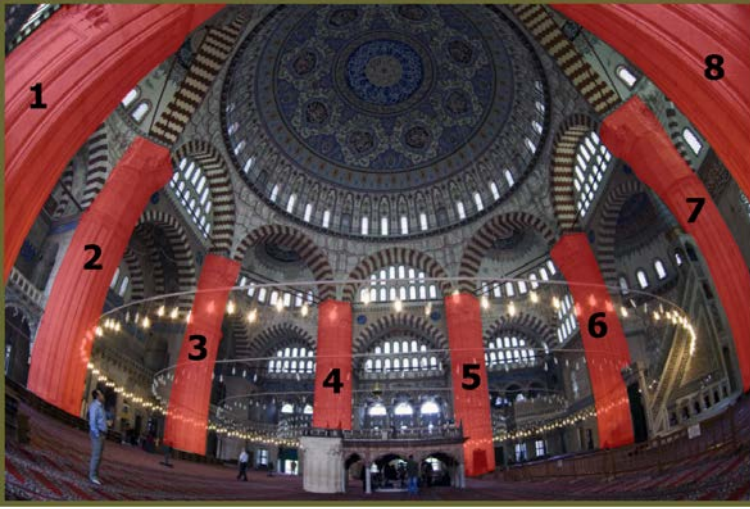

Edirne Selimiye Camisi planı

Şekil 28. Edirne Selimiye Camii Planı (Doğan Kuban)

Selimiye Camii'nin plan özellikleri incelendiğinde 130 x 190 metre ölçüsünde dikdörtgen biçimindeki avlunun ortasında bir-

kaç basamakla yükseltilmiş bir zemin üzerinde yer almaktadır (TDV, 430). Ana kubbe, sekiz adet yivli¹ fil ayağına otururken 31,30 metre çapıyla döneminin en geniş çaplı kubbesi olması bakımından önem teşkil etmektedir (Aslanapa, 1988). Cami, ana kubbenin örttüğü harim mekânı ve kuzeyinde yer alan avludan meydana gelmektedir (Şekil 28).

Şekil 29. Edirne Selimiye Camii sekiz ayakla desteklenen (sekizgen çardaklı merkezi kubbeli) orta kubbe²

Selimiye Camii, merkezi mekân oluşumunun en başarılı örneklerinden birisi olarak dünya mimarlık literatürüne adını yazdırmıştır. Kubbe altı mekân birleşiminin tam olarak çözüldüğü ve merkezi mekânın net bir şekilde oluşturulduğu Klasik Dönem yapısıdır ve bu açılarından bir dönüm noktasıdır. Kubbeli yapılar arasında dünya çapında bir üne sahip olan Selimiye Camii'nin

¹ Yivli: Yivi olan. (Yiv: İnce oyuk yol; antik mimarlıkta sütun gövdesi üzerinde açılmış yarım daire kesitli düşey oluklardan her biri: *sütun yivi*.) (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.510.)

² 2011 — 2015 Edirne Selimiye Camii Yönetim Planı

31,50 m'lik kubbesi 42,30 metre kenarlı bir kare taban üzerinde sekizgen bir çardakla (Şekil 29) yükseltilmiştir.¹

Sekizgen çardak sayesinde döneminin en büyük çapına sahip kubbe, havada asılı gibi durmakta ve bu genişlikteki bir kubbenin yükünü zemine bu ayaklar sayesinde eşit şekilde ulaştırılmaktadır. Bu sayede ibadet alanında cemaatin tek büyük bir kubbe altında birleşebileceği genişlikte bir merkezi mekân gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kubbe çift cidarlı değil tek cidarlıdır ve Doğan Hasol bu konuda Sinan'ın tek cidarlı² kubbe yaklaşımını zirveye çıkardığını belirtmiştir. Selimiye'de kullanılan sekizgen çardak sistemi sayesinde duvarlar taşıyıcı olmaktan çıkarak bölücü konumuna getirilmiştir.

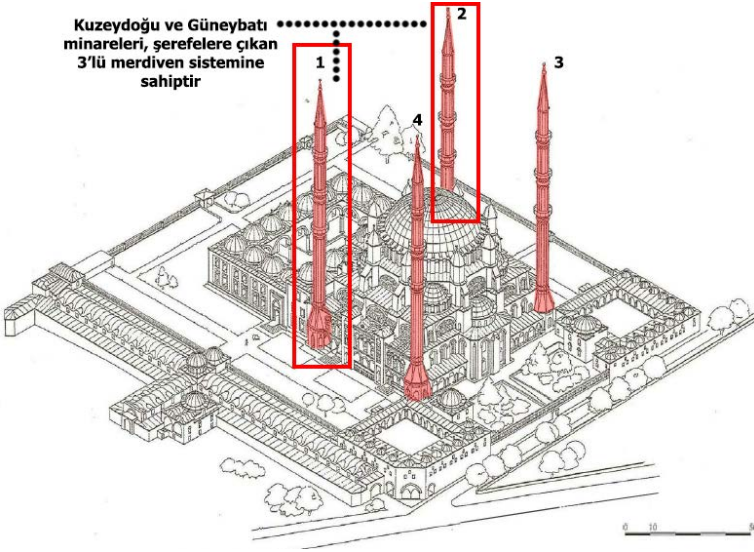
Selimiye Camii'nin minareleri, ince olmalarına rağmen güneybatı ve kuzeydoğusunda yer alan minarelerinde kullanılan üçlü merdiven sistemiyle şerefelerine çıkılıyor olması açısından mimarlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Caminin köşelerinden yükselen 4 yivli minare dikey vurguyu oldukça pekiştirmiştir. 70.89 metre yüksekliğindeki 3 şerefeli 4 minare, zeminden alem ucuna kadar eş yüksekliktedir. Öndeki minarelerin şerefelerine sarmal olarak tasarlanmış üçer merdivenle çıkılmaktadır (Şekil 30).

¹ Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.137.

² Cidar: Ar. 1. Duvar. 2. Çeper. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.110)

Şekil 31. Edirne Selimiye Camii Müezzın Mahfilı altında sekizgen havuz (üstte), müezzın mahfilı tavanındaki çark-ı felek (altta) (2017)

Şekil 30. Edirne Selimiye Külliyesi aksonometrik perspektif çizim üzerinde 3 şerefeli 4 minare ve şerefelere çıkılan üçlü merdiven sistemine sahip minareler (1 ve 2 numara)

Harimde (orta alan) tam ortaya (12 mermer sütuna oturan) yerleştirilen müezzin mahfili, yatayda ve düşeyde ekseni vurgulamaktadır. Kare içinde sekizgen havuz¹ ve üzerindeki daire içinde bulunan çark-ı felek (Şekil 31), cami planının geometrik yansımasını oluşturmaktadır.

Müezzin mahfili altında yer alan şadırvan abdest tazelemek ya da su içmek için kullanılmaktadır.

¹ Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.254-257; Ayıyaz. *Türk Sanatı...*,s.261-266; H. Önkal, *Camilerimiz*, Ankara 1995, s.33-35; D.Kuban, *Sinan'ın Sanatı ...*, s.137-145; Zeynep Ahunbay, *Selimiye Mosque And Its Social Complex*, Ankara 2012, s.81-95.Müezzin mahfili ve altındaki havuzla ilgili bilgi için bkz. G. Akın, "Edirne Selimiye Camii'ndeki Müezzin Mahfili Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.27-38.

Şekil 32. Edirne Selimiye Camii Kütüphanesi batıdan görünüş (üstte), kütüphaneye çıkış merdivenine açılan giriş mekânı (ortada) (H. Sibel Çetinkaya), kütüphane güney duvarı ve iç mekân (altta)

Hünkâr mahfilinin karşısında yer alan kütüphanenin alçı tavanında döneminden kalan kalem işleri bulunmaktadır. Kütüphane, kadınlar mahfilinin uzantısı gibidir (Aslanapa, 1986).

Doğu köşesinde mevcut hünkâr mahfili, bu yöndeki mahfilin sütunlara oturan kemerlerle yana doğru genişletilmesiyle oluşturulmuştur (TDV, Selimiye). Hünkâr mahfilinin duvarlarında (Şekil 32) natüralist üslupta zengin desenlere sahip sır altı tekniğinde çiniler vardır. Mihrabın solundaki bir kapı ile ulaşılan itikaf hücre si kible yönündeki kalın duvar içerisine yerleştirilmiştir. Hünkâr mahfilindeki zengin süslemelere karşılık itikaf hücre si çok sade olup kible yönünde küçük bir pencereden ışık almaktadır.

Şekil 33. Edirne Selimiye Camii Hünkar Mahfili Mihrap duvarı

Mermer minber de zarif işçilikli. Geometrik ajurlu¹ kompozisyonuyla dikkat çekicidir. Yan aynalarda ve alttaki kemerli bölümlerde rumili² kabartma süslemeler vardır. Minberin külahında kalem işi süslemeler bulunmakta olup minber köşkünde sır altı tekniğinde çiçek açmış bahar dalı kompozisyonu ve lale, gül, karanfil, sümbül gibi çiçeklerin bulunduğu bir çini pano: kible yönündeki dört paye önünde. Mermerden zarif kürsüler yer almıştır.

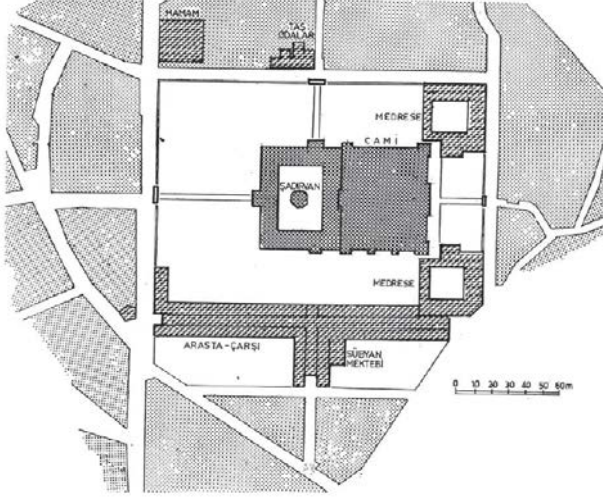
4.2. Selimiye Camii'nin Geçirdiği Yangınlar, Yıkımlar ve Onarımlar

Edirne'nin simge yapısı Selimiye Camii, kentin her yerinden algılanabilen dört minaresi, 31.5 metre çaplı, 43,28 metre yükseklikte görkemli kubbesi, şadırvanlı iç avlusu, yapıyı saran iki medresesi, arastası ve dış avlu duvarlarıyla hâlen etkin biçimde kullanılmaktadır (Kuban, 2000), (Şekil 34).

¹ Ajur: Fr (ajour) Kafesoyma. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.24)

² Rumi: Ar. Anadolu Selçuklularının üsluplaştırdıkları filiz, yaprak ve hayvan örgelerinden meydana gelmiş kıvrık dal süslemesi. Rumi süsleme birbirine bağlı, uçları kuş gagalarını andıran yarım palmetlerle sona eren kıvrımlardan oluşur. Bu örge Osmanlı iç mimarlığında kullanılmıştır. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.400)

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Şekil 3. Külliye'nin vaziyet planı (F. Akozan).

Şekil 34. Selimiye Külliyesi'nin vaziyet planı (F. Akozan) (üstte), günümüz Selimiye'nin şehirdeki konumu ve durumu (altta)

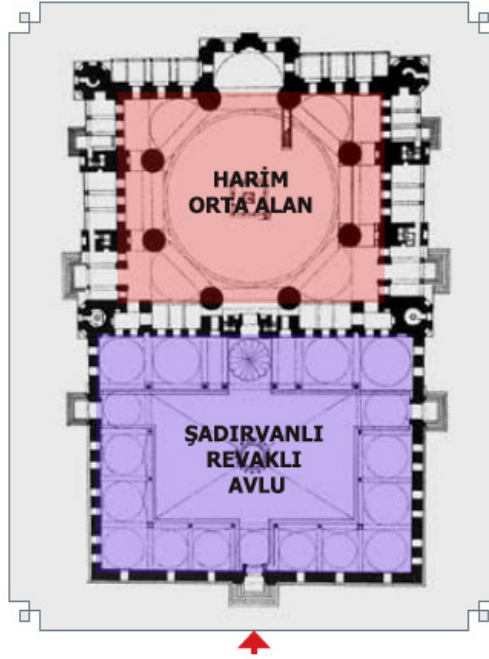

Şekil 35. Selimiye Camii Şadırvanı (Ahmet Akdumanlar Arşivi) (solda), Şadırvan günümüz (Mustafa Cambaz Arşivi) (sağda)

Selimiye Camii avlusundaki şadırvan, 1808 yılında cami onarılırken Dağdevirenzade Ahmet Ağa tarafından ahşap sütunlu bir çatı ile örtülmüş, 1960 yılında şadırvanın üzerindeki üst örtü kaldırılarak orijinal haline getirilmiştir (Şekil 35). Yapının 1954-71 yılları arasında taş bölümleri, 1982-84 yılları arasında kalem işi süslemeleri onarılmıştır.

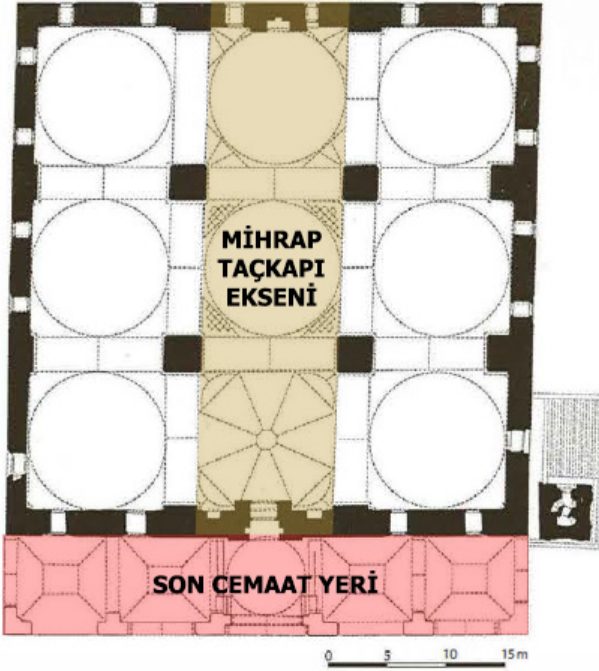
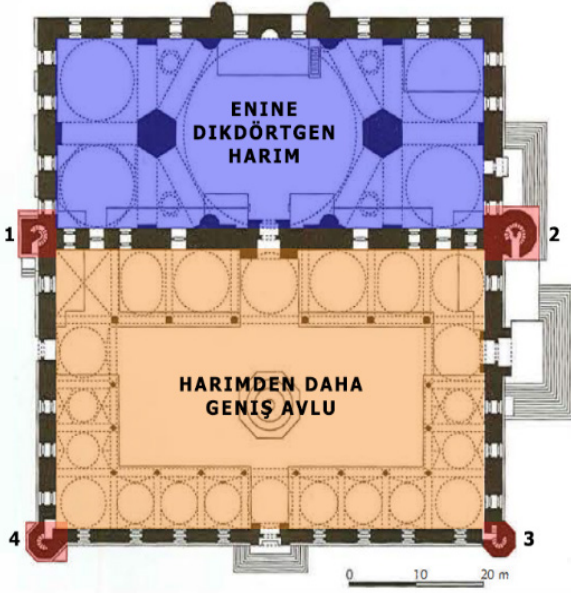
Ü Ç Ü N C Ü O T U R U M

Sıbyan mektebi, dârü'l -kurr'a, dârü'l-hadis tamir görmüştür.¹ Mihrabın yanlarındaki birer merdivenli minarelere bir kaç kez yıldırım isabet ettiği için tahrip olup yıkılmışlar ve 1614 -1615 yılları arasında yeniden inşa edilmişlerdir. 1751 yılında meydana gelen depremde de fazla büyük olmamakla birlikte bazı hasarlar oluşmuştur.² E. Çetin caminin inşa edildikten sonra ilk kez XIX. yy.'ın ikinci yarısında bir restorasyon geçirdiğini ifade etmektedir.³

Edirne Selimiye Camisi planı
(kaynak: Doğan Kuban, Osmanlı Mimarisi)

- ¹ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, 2. Basım, İstanbul, 1989, s.263; O. Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri...*, s.60.
- ² R. Osman, *a.g.e.*, s.36.
- ³ E. Çetin, "Günümüzde Yapılan Selimiye Cami Restorasyonu", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.81-86.

Sonuç ve Değerlendirme

Eski Cami Planı, E. H. Ayverdi	Üç Şerefeli Cami Planı, E. H. Ayverdi	Selimiye Cami Planı, Doğan Kuban
ERKEN DÖNEM	ERKEN — KLASİK DÖNEM (GEÇİŞ DÖNEMİ)	KLASİK DÖNEM
ÇOK BİRİMLİ	ALTI DAYANAKLI	SEKİZ DAYANAKLI
ÇOK KUBBELİ	MERKEZİ PLANLI	MERKEZİ PLANLI
KARE PLAN ŞEMASI	ENİNE DİKDÖRTGEN PLAN ŞEMASI	BOYUNA DİKDÖRTGEN PLAN ŞEMASI

Kentin gelişiminde merkezi konumda, bir arada bulunmaları ve dillerde yer eden tekerlemede geçen “Eski Cami’nin yazısı, Üç Şerefeli’nin kapısı ve Selimiye’nin yapısı” şeklindeki söylem, bu üç farklı dönem camisini bir arada ele almayı mümkün hâle getirmiştir. Bu bir arada ele alışı ortak ya da benzer noktaları olduğu gibi tamamen farklı yapıım özelliklerini de bünyelerinde barındırmaktadırlar. Başlangıçta sınıflandırmada ana belirleyici olan, yapıldıkları dönemler üzerinden karşılaştırma yapıldığında;

- Eski Cami 1300 — 1447 yılları arasında değerlendirilen Erken Dönem
- Üç Şerefeli Cami 1447 — 1538 yılları arasında değerlendirilen Erken — Klasik Dönem arasında yer alan dönemi

• Selimiye Camii ise 1538 — 1588 yılları arasında değerlendirilen Klasik Dönem cami yapılarını içermektedirler.

Erken Dönemde yeni yeni Kale dışında gelişmeye başlayan kentin merkezi mekân üretimlerinden ilkinin Eski Cami yapısı oluşturmaktadır. Sonraki süreçte bu alanın çevresinde gelişmeye başlayan kent için önemli unsurlardan birisidir. Bunun yanı sıra Yıldırım Bayezid Camisi'nden sonra günümüze ulaşabilen en eski camidir. Çok birimli ve çok kubbeli biçiminde adlandırılabilen Ulu Cami Plan Tipi kategorisinde yer alan Eski Cami, kare biçimli bir orta mekânda bulunan dört sütunun üzerine oturan 9 eş kubbeden meydana gelmektedir. Bu plan özellikleri ile Klasik Dönem Osmanlı camilerinin plan şemasını oluşturmaktadır. Avlulu yapı sisteminin olmadığı Eski Cami'ye yapısal olarak direk ek yapılmaya da yakın çevresinde inşa edilen bedesten ve ticari yapılar, zamanla yapının camiden külliye dönüşmesine neden olmaktadır.

Mimar Sinan'ın mimarlık ocak başlığına gelerek eserlerini vermeye başladığı döneme adını veren Erken — Klasik Dönem, Erken Dönemin bitip Klasik Dönemin başlamasına giden süreçte her iki dönemden hemetkilenip hem de onları etkileyen bir konumda yer almaktadır. Klasik Dönemi hazırlayan yapı olarak da zikredilen Üç Şerefeli Cami, çok ayaklı/ çok kubbeli cami plan şemasının terk edilerek merkezi planlı ve tek kubbeli cami plan şemasına geçilmesinde kilit rol oynamaktadır. Bu anlamda çok kubbeli sistemden tek kubbeli sisteme geçişin ilk örneği olduğu söylenebilmektedir. Bir diğer açıdan bakıldığında Erken Dönemin son, Klasik Dönemin ise ilk yapısı olarak değerlendirilebilir. Eski Cami'de kare olan plan tipinin Üç Şerefeli Cami'de enine dikdörtgen plana dönüştüğünü görmekteyiz. Altı Dayanaklı Merkezi Planlı yapı sınıflandırmasında yer alan caminin yapımında, altı köşeli sütun üzerinde yer alan merkezi tek kubbe ile daha geniş ve merkezi mekân oluşturmayı amaçlanmaktadır. Merkezi

büyük kubbeye geçişin ilk örneği olduğu için Osmanlı Mimarisi için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Mimarbaşı Koca Sinan'ın tüm yapım aşamalarında Edirne'de olduğu ve "ustalık eserim" olarak tanımladığı Selimiye Camii ise Klasik Dönem sınıflandırması içinde yer almaktadır. Merkezi büyük mekân oluşumunun en iyi örneğine imza atan Sinan, Üç Şerefeli Cami'de denediği altı köşeli sütuna oturan kubbeyi sekizgen bir çardakla yükselterek Dünya literatüründe de yer eden, kubbe altı mekân birleşimlerinin tam olarak çözüldüğü ve merkezi mekânın net bir şekilde oluşturulduğu camiyi inşa etmeyi başarmıştır. Bu haliyle Sekiz Dayanaklı Merkezi Planlı yapı sınıflandırmasında yerini almıştır. Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararı ile Selimiye Camii ve külliyesi oluşturan çevre yapılar kentsel sit alanı içerisinde değerlendirilerek koruma altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

Akçıl Harmankaya, N. (2018, Mart 15). Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Tarihi Yıllığı*(27), 1-37.

Akçıl, N. Ç. (1992). Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi. (5), 227-280. TDV İslâm Ansiklopedisi.

Altan, K. (tarih yok). Edirne Çok Kıymetli Sanat Eserleri İle Doludur. Taha Toros Arşivi.

Altınsoy, G. M. (1999, Nisan). Edirne Camilerinde 18. Yüzyıl Onarımları. İstanbul: İtû Fen Bilimleri Enstitüsü.

Arşivi, T. T. (Dü.). (tarih yok). Edirne. (1). Edirne: Edirne Tü-ring ve Otomobil Kulübü Yayınları.

Arşivi, T. T. (Dü.). (tarih yok). Türkiye Ansiklopedisi. *Türkiye'nin Avrupa'daki İkinci Büyük Şehri: Edirne*, 25-32.

Aslanapa, O. (1349). *Mimar Sinan* (Cilt Türk Büyükleri Dizisi). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Aslanapa, O. (1949). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri* (Cilt 3). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Aslanapa, O. (1998, Eylül). Erken Osmanlı Dönemi Edirne Eserleri. *Kültür Sanat dergisi*(39 (Edirne Özel Sayısı)), 24-31.

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403 - 1451)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.

Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı, T. T. (tarih yok). *Edirne*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.

Başkanlığı, E. B. (2005). Edirne Kentsel Sit Alanı 1/5000 Nazım İmar Planı ve 1/1000 Uygulama İmar Planı. Edirne.

Baysal, A. F. (2013). Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalemışı Örneklerive Analizleri. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benian, E. (2011, Ocak). Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*(518), 40-47.

Bozdoğan, M., Kısa Ovalı, P., & Özkan, S. (2006). Mimar Sinan'ın 'Koruma' Anlayışı ve Günümüzde Sinan'ın Eserlerini 'Koruma' Anlayışı (Edirne Örneği). *Trakya Üniversitesi J SCI*, 7(2), 143-152.

Cornelius, G., & Özer, M. Y. (2006). *Edirne'deki Yapılar*. Edirne: Yöre Dergisi Yayını.

Çelebi, E. (2006). Günümüz Türkçesiyle Edirne Seyahatnamesi: Konya - Kayseri - Antakya - Şam - Urfa - Maraş - Sivas - Gazze - Sofya - Edirne. 3(2). (S. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul.

Dündar, A. (2007, Mayıs - Ağustos). Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre). *Dini Araştırmalar Dergisi*, 10(28), 119-140.

Erarlan, A. (2020). Mimar Sinan'ın Merkezi Mekân Yaratma Sürecinde Sekizgen Baldaken Sistemli Camileri. *12*(3), 217-243.

Erdoğan, E., & Kuter, N. (2010). Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi. *7*(3), 137-145. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi.

Ergün, S. (tarih yok). *Edirne'de Eski Eserlerin Durumu*. Taha Toros Arşivi.

Eyice, S. (1994). Edirne. *10*, 431-442. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*. London: Thames&Hudson.

Karakuyu, M. (2011, Temmuz). Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat. *Marmara Coğrafya Dergisi*(24), 124-149.

Kuban, D. (1997). *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuban, D. (Mayıs 2007). *Osmanlı Mimarisi* (Cilt 1). İstanbul: Yem Yayıncılık.

Kuyulu, İ. (2015, Temmuz 10). Üç Şerefeli Cami. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 185-186.

Mülayim, S., & Çobanoğlu, A. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi. 36, 430-434.

Mülayim, S., & Çobanoğlu, A. (tarih yok). Selimiye Camii. *Selimiye Camii ve Külliyesi*, 36. Türkiye Diyanet Vakfı.

Onur, O. (1990). Edirne Kent Planı'nın Geçirdiği Evrelere Kısa Bir Bakış. *Mimarlık*(240), 64-67.

Osman, T. D. (1994). Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu). (R. Kazancıgil, Dü.) Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Özbudak, E. (2011). Erken Dönem Edirne Camilerinde Revak (Sinan Devrine Kadar). İstanbul: Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü.

Özyurt, Ö. (1996). Tarihi Kent Dokularında Koruma Sorunu ve Edirne Eski Kent Merkezi Örneği. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sannav, S. C. (2019). Düünden Bugüne Balkanlar'da Bir Başkent. 14(7).

Sav, M. (2019, Aralık). Topoğrafik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*(52), 205-229.

Tütüncü, D. (2017, Şubat 17). Edirne Kent Merkezinin Düzimsel ve Özne Okunabilirliği. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.

Usal, A. (2006, Aralık 25). Edirne Camileri. (E. V. Başkanlığı, Dü.) 1-28.

Usal, A. (2006, Aralık 25). Edirne Tarihi ve Kültürü. (E. V. Başkanlığı, Dü.) 1-119.

Uysal, Z. (2020, Mart 17). Edirne Üç Şerefeli Camii'nin Sıva Üzerine Kalemışı Süslemeleri. (TROYAKADEMİ, Dü.) *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 247-283.

Yıldız, Ş. Ö. (2012, Ekim). Osmanlı Devri Edirne Camilerinden Ahşap Va'z Kürsüsü Örnekleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 21(2), 99-135.

Yılmaz, G. (2015, Temmuz). Edirne'nin Erken Osmanlı Devri Yapılarında Çini Süsleme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 59-80.

Elektronik Kaynaklar

<https://okuryazarim.com/edirne-eski-camii/> Erişim Tarihi: 12.09.2021

<https://sanat.ihya.com/cami-minaresi/default.asp> Erişim Tarihi: 28.08.2021

<http://wikimapia.org/89047/tr/Eski-camii> Erişim Tarihi: 03.09.2021

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/69320> Erişim Tarihi: 25.08.2021

<https://anfaengerwriter.blogspot.com/2020/02/ant-sal-bir-yap-edirne-eski-camii-ulu.html> Erişim Tarihi: 25.08.2021

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30287 Erişim Tarihi: 28.08.2021

<https://www.beyztarih.com/ansiklopedi/edirne-eski-ca-mii%20-%2031.08.2021> Erişim Tarihi: 12.09.2021